

סתם רישול. הלאה:

...בזמן האחרון, עקב צרות אחרות סבל המדען המוכשר מדכדוך של עוגמת נפש... (עמ' 13).

"דכדוך של עוגמת נפש! עוד היינו עלולים לחשוב שהוא סבל "מדכדוך של התרוממות נפש". ובהמשך באותו עמוד: "אור לבן פלוארוצנטי צרם באישוניו..." כידוע, צליל צורם באוזניים ואור צורב בעיניים, אבל אור שצורם באישונים? ואלה אינם דקדוקי עניות, אלא טיבה של לשון זו בכלל, כפי שתוכיח הפסקה הבאה, שבה נסיים. פסקה זו מתארת את מצבה של מנדי לאחר הניתוח שממנו מתה כעבור כמה עמודים:

עם הביקורת על ספרה של שרה שילה שום גמדים לא יבואו, גם שם הביקורת התלהבה ואני הסתייגתי מאותם טעמים. אבל אצל שרה שילה היה לפחות גיסיון של סגנון ואילו אצל קסטל-בלום היא פשוט אוספת חומרים מהשטח ומכניסה אותם כמות שהם לספר. לעתים רחוקות אלה שכיות חמדה, כמו "הדיבור ממקום של..." (ובעניין זה אני מסכים עם הערתה של יהודית אוריין במאמרה בגיליון הקודם של 'עתון 77'). אלא שבדרך כלל העברית שלה קורסת תחת עומס של עגה, סלנג, ולעזא אמריקני, עד שלא נותר ממנה כמעט כלום. מוכרחים לטעום זאת כדי לחוש בכך. הנה כמה דוגמאות:

בשעת בוקר אחרי שכולם הלכו לעבודה, ישבה לירית במרכז המסחרי "מיקדו", תב"צ, ב"קפה או לה", שרק במקרים מיוחדים מגיש קפה בלי חלב, וחירתה המון זמן להפוך במאג שהזמינה... הגיע ההפוך במאג ולירית אמרה למלצרית שהיא חירתה יותר מעשר דקות והמלצרית ענתה לה שזה מה שמחכים פה להפוך במאג" (עמ' 159).

אוקיי. או זה תואם אחד לאחד את המציאות ממש כמו שהטלנובלה "רמת אביב ג'" תאמה את המציאות של רמת אביב ג'. אבל, האם די לנו בכך? הנה עוד דוגמה:

עירד גרובר, שאמנם היה בן חמישים, אבל בחודש האחרון היה כה מדוכא עד כי נראה כבן שישים וחמש... (עמ' 12).

ראשית, איזו עליבות של תיאור! לומר על בן חמישים כי נראה כבן שישים וחמש, האם זה מתאר לנו משהו? שנית, מהו כאן אותו "שאמנם"? ומהו אותו "אבל"? סרבול מיותר לגמרי! וזה לא סלנג ולא לשון דיבור, אלא

מזן מיוחד של קורי עכביש. לאחר מות אשתו, עליו הוא מתבשר בהיותו בארצות הברית, הוא לוקה בתסמונת פוסט-טראומטית שמקורה במעבר לשכונה החדשה והיוקרתית תל ברוך צפון, הלא היא תב"צ, דרומית לשני בתי העלמין הגדולים בקריית שאול. לזוג שני ילדים, בן, דעאל, צלף בצה"ל העוסק בסיכול ממוקד ובקריאה לרוחב של ספרות מופת. בגללו, בעצם, נכנסת אמו לניתוחים מסובכים הדורשים הרדמה ארוכה, ובוה האחרון גם מתה, ובת, לירית, פריקית של מזון אורגני החיה במושב בדרום. הבת יורשת לבסוף את המפעל ועליה מוטלת ההחלטה אם להמשיך את המסורת המשפחתית. כל זאת על קצה המזלג, ואילו ברומן כל פסקה וכל משפט גדושים סמליות כרימון. הנה פסקת הפתיחה שלו:

ברחוב יוכבד בת מרים פינת רחוב אלכסנדר פן עמדה מונית באורות דלוקים ומנוע כבוי. על החלון האחורי שלה היה כתוב באותיות כתב לבנות וגדולות: אני נוסע על גאז, ואתה? (עמ' 9).

הביקורת התנפלה על כך כמוצאת שלל רב. אסתי אדיבי-שושן, למשל, כתבה במוסף תרבות וספרות של 'הארץ' (16.06.06): "המונית, המכריזה במשפט הפתיחה של הרומן על הוויית המשודרגת בכיתוב על חלונה האחורי, מעידה על דלדול המורשת של הספרות העברית. יוכבד בת מרים ואלכסנדר פן אינם עוד שמות של יוצרים מרכזיים, אלא צומת רחובות שמונית מחכה בו לנוסע...". לטעמי, תורמת קסטל-בלום עצמה לדלדול המורשת הזאת בכתיבתה. (כבר פסקת הפתיחה מכילה כמה פרכות לוגיות ולשוניות: ראשית, מדויק יותר לומר אורות דולקים ולא "דלוקים". שנית, כל נהג יודע, שמונית שמנועה "כבוי" ואורתיה "דלוקים", תרוקן חיש מהר את המצבר שלה. שלישית, בעברית תקנית כותבים גז ולא גאז, אלא אם מתכוונים לקונצרט ג'אז). ובאמת, הבעיה העיקרית היא שהרומן הזה מדדה על רגליים לשוניות דקות ועקומות. אסתי אדיבי-שושן מודעת לכך, אבל היא סבורה שאלה הולמות את היצירה. היא כותבת: "גם השפה העברית, כמשקפת את ההווה התרבותית הישראלית, מתגלה בכל דלותה... צירופים מילוליים נהפכים למסמנים קצרצרים ממותגים... תרבות הצריכה ניכרת בריבוי מילים אמריקאיות בדיבור... הדיאלוגים המעטים מורכבים ממילים שדופות וריקות...". קביעותיה העובדתיות נכונות, אלא שמסקנתה שגויה. בניגוד לה אני סבור ששום פואטיקה לא תוכל לכסות על הטעם הלשוני התפל שנותר בפי הקורא. מחלוקת דומה היתה לי

היה ברור שהניתוח הצליח ברמת העיקרון, אבל היו לה כאבי תופת שכמותם לא חוותה מימיה. אפילו לא אחרי שאיבת השומן מהבטן, וזה ניתוח שנחשב למסובך מבחינת שיקום. ביממה שחלפה מאז הניתוח, הופצה מנדי בכאבים עד לשמים ובמשככים עד לוולטרן ופרקוסט. היא הרגישה שיש עליה מלחמת עולם (עמ' 99).

ניתוח שהצליח "ברמת העיקרון", אבל נחשב מסובך "מבחינת שיקום"; חולה שמופצצת (מלמעלה או מלמטה?) "בכאבים עד לשמים", ו"במשככים עד לוולטרן ופרקוסט". מדוע זה נשמע לי כמו חיבור לא מוצלח של תלמידה ישראלית טיפוסית הלומדת שלוש יחידות לבגרות בספרות ולשון? ועל זה כותב מנחם פרי על גב הספר: "החגיגה הלשונית, החריפות של האפיון, הדמיון המשולח - חוברים כאן לקומדיה גרוטסקית מצחיקה עד אימה ונוגעת ללב".

לקח טוב ב-5 שקלים

בחנות ספרים משומשים ברחוב קינג ג'ורג' בתל אביב עמדו סדורים על כוננית בחוף ספרים הדורים בכריכה קשה ובעטיפת בד מסדרת "ספריה לדור" של 'עם עובד' שנדפסו בדפוס 'דבר' בארץ ישראל בשנת תש"ד (1944). ספר ב-5 שקלים. קניתי את כמעגל החרוץ מאת אליעזר שטיינמן, חמש עשרה רשימות על סופרים עבריים, ממאפו ועד מתתיהו שוהם. לאחר שכתבתי את רשימתי דלמעלה על טקסטיל של קסטל-בלום, נפל לידי ספרו של שטיינמן כדבר בעתו. סקרן אותי באמת לראות מה הוא כותב, למשל, על מנדלי מוכר ספרים, מחברם של ספר הקבצנים, עמק

מצוות מעשיות והשתתפות בסעודות עם נוצרים", הם שגרמו לבסוף לנידויו ולחרם שנגזר עליו בשנת 1656 בידי הקהילה היהודית (עמ' 11).

קשה להתעלם מן המקבילה שבין "ארוחת ערב עם שפינוזה וחברים" לבין "סעודות שפינוזה עם חברים נוצרים". ועוד הערת שוליים חשובה: הראשונים שהכירו בערכה של שיטת שפינוזה, כותב בן-שלמה, היו כמה מגדולי המשוררים של אירופה על סף התקופה הרומנטית, כמאה שנה לאחר מותו, ובהם גתה, הרדר, נובאליס, ונוספים. על אף העובדה כי שיטתו של שפינוזה היא גיאומטרית ורציונלית, הם חשו, כדברי גתה, "את הלהט הפנימי והפיוטי החבי בלב שדה הקרח של האתיקה" (עמ' 14). המשורר ישראל אלירז מוכר היום באירופה לא פחות, ואולי יותר מאשר בישראל. ספריו מופיעים בצרפתית בצרפת ובבלגיה, בצירוף מבוא ודברי הערכה בהוצאות מרכזיות, לעתים עוד לפני שהם רואים אור בעברית. מבחינה זאת, אפוא, יש קווי דמיון מסוימים.

קשה לערוך השוואה פילוסופית מדוקדקת בין השירים לרעיונות של שפינוזה, אבל ניתן להשוות את המבנה והמהלך הכולל. חמישה חלקים יש בספרו של אלירז: "בקצה אין כלום

מנדלי מוכר ספרים

רבות בלשון, זו למטה מזו עד למעמקי הדורות, כך גם תיאורו חודר ונוקב". כלומר, אין קיצורי דרך. אי אפשר להגיע להישג אמנותי דרך רישול לשוני. והוא מסכם סוגיה זו בכותבו: "כל מי שהתמרד כביכול ויצא מתחום הביטוי המסורתי, לא די שלא הגיע לידי עצמיות, אלא לא הגיע כלל למעלת בעל סגנון" (עמ' 117).

"תן לי חיים אמיתיים"

משימה פרשנית לא פשוטה מעמיד לפנינו ישראל אלירז בספרו החדש *ארוחת ערב עם שפינוזה וחברים* (אבן חושן 2006, עמ' 106). ראשית, הוא מחייב אותנו לרענן את ידיעותינו בשפינוזה ובכתביו (שהיו לנגד עיניו בעת כתיבת ספרו: "מאמר קצר על אלוהים, האדם ואושרו", "מאמר על תיקון השכל", "אתיקה"). שנית, הוא תובע מאיתנו לבדוק עד כמה ובמה הוא שפינוזיסט ביצירתו זאת?

נעורתי לצורך משימה זו בספרו היפה של יוסף בן-שלמה *פרקים בתורתו של ברוך שפינוזה* (אוניברסיטה משודרת, 1983) שהוא לא רק ספר בהיר וצלול, אלא גם ספר הכתוב בידי חוקר בעל נפש פילוסופית נלהבת ומעמיקה. ובכן, כבר דברי המבוא הביוגרפיים בפרק הראשון ('שפינוזה - פילוסוף הפילוסופים') העירו את עיני בערה מעניינת המתקשרת לשם ספרו של אלירז. בן-שלמה מספר כי ברוך שפינוזה (1632-1677) שנולד למשפחת אנוסים באמסטרדם, החל מתקרב, לאחר מות אביו, לחוגים נוצריים. אולם לא דעותיו, האפיקורסיות כשלעצמן, העלו עליו את רוגזה של הקהילה היהודית, אלא התנהגותו: "העדויות על אורח החיים שלו, העבירה על

הכבא, מסעות בנימין השלישי, ממצאים של בטלון, כסלון, אלטר יקנה"ז, פישקה החיגר, ועוד מיני המצאות ש"פיומות ללא חשש שעטנו", תב"צ, תב"צית, ומט"ית, כאילו יצאו מתחת לאדרתו. ובאמת אפשר היה מבחינות מסוימות לומר שמנדלי הוא אבי הו'אנר הקומי-גרוטסקי בספרות העברית החדשה, שאורלי קסטל-בלום עשויה היתה להיות צאצא רחוק שלו. אלא שהשוואה זו קורסת מיד בנקודה מרכזית אחת: מנדלי היה אמן הלשון, "יוצר הנוסח" כפי שכונה בזמנו, צייר בחסד עליון - כל מה שקסטל-בלום לא מנסה כלל להיות. את הקבצנות, העניות והדלות, הוא לא מתאר בשפה ענייה ודלה. נהפוך הוא. ברשימה שכותרתה "בעד מנדלי" מרחיב על כך שטיינמן את הדיבור, וכך הוא כותב:

כל פסוק משלו מלא טעם. במלכות חזונו משוטטות נפשות רצוצות, אבל הנפש הפועלת במחזה הכללי היא נפש גדולה... כל קורא חש אל נכון כי מעל לחבריה זו של קבצנים, מעל לבריות המדולדלות הללו, עומד ומנצח הוא, מנדלי, אדם מגזרת הגיבורים, שכל פגישה עמו תאלפנו דבר. ידבר אלינו על הדלות המנוולת - מה בכך? הוא לעולם עשיר ועם עשיר תתעשר. כל אימת שהוא מרים בידו את קולמוסו, אתה רואה שהוא אוזח בידו שרביט (עמ' 115).

דברים אלה, ועוד יותר הדברים הבאים, חשובים ביותר נוכח אובדן כל קנה מידה לשוני אמנותי של עורכים ומבקרים כאחת, המהללים לשון עילגים כהישג אמנותי. חשיבותם רבה דווקא כשמדובר ברומן גרוטסקי-אבסורדי, ובשאלה כיצד לתאר, מבחינה אמנותית, חיים ירודים ורדודים, מבלי שהתיאור עצמו יהיה ירוד ורדוד. מה שכותב שטיינמן בעניין זה מאלף גם היום. מנדלי נחשב ליוצר "הנוסח", נוסח שהיה מושתת על לשון המקורות, התלמוד, המדרש, ההלכה והאגדה. על נוסח זה יצר גם סגנון משלו:

קודם כל חייב אדם לקיים הלכות דרך ארץ הנהוגות בסביבתו. ועד שאנו באים לחדש, למשל בלשון, חובה עלינו לדעת ידיעה גמורה את לשון בני האדם של דורנו ושל דורות קודמים. רשאים אנו לחדש פסוק רק לאחר שלא מצאנו אותו מתוך חפש מחופש אצל הקדמונים (עמ' 116).

שטיינמן מונה חמישה רכיבים בנוסח מנדלי, שלא אפרט כאן, אבל המשותף להם הוא המאמץ הלשוני העצום שהשקיע במלאכתו. שטיינמן אומר כי "כשם שחפר מנדלי שכבות

ישראל אלירז

מלבד מטבח", "מלבד שירים לא קורה הרבה", "מישהו מנגן עכשיו בחדר הסמוך", "האם האמיתי יכול להישכח" ו"כבר ערב וכנראה שכך זה יישאר". אלירז פותח את ספרו ב"מטבח", בהכנות לקראת הארוחה, כלומר בדברים החומריים שבעולם (מובאה משפינוזה בפתח ספרו אומרת: "קודם כל עלינו לגזור את כל האידיאות שלנו מדברים חומריים ולהתקדם ככל האפשר מיש ממישי אחד ליש ממישי אחר"), ממשיך, בסדר עולה, לדבר על "שירים", "מוסיקה", ו"האמיתי" ומסיים ברדת "הערב". ב"הערה" בסוף הספר הוא מסביר (תוך השמטות): התחלתי בשיר מטבח, שהוא כלים ועצמים, דברים גופניים. משם הלכתי לבדוק